

**GÉRARD CHOUQUER ȘI FRANÇOIS FAVORY, DICȚIONAR DE TERMENI ȘI
EXPRESII GROMATICE**, traducere și cuvânt înainte de Prof. Marius Alexianu,
Casa Editorială Demiurg, Iași, 2006, 221 p.

Agrimensorii romani, numiți și gromatici datorită instrumentului lor de bază, *groma*, cu care se măsurau mai ales linii drepte, suprafețe pătrate sau dreptunghiulare, deveniseră începând aproximativ cu anul 200 î. Chr. indispensabili pentru societatea romană, de ei depinzând întregul sistem de administrare teritorială roman. Aceștia corespund, în mare, arpentorilor și topografilor din zilele noastre, pentru că se ocupau de efectuarea lucrărilor de cadastru. Perioada lor de înflorire se situează undeva între sfârșitul secolului I și începutul secolului al II-lea d.Hr.¹.

Prezentul dicționar, care conține aproximativ 1300 termeni și expresii tehnice explicate concis, dar care nu pot fi găsite în orice dicționar clasic, a fost publicat de Gérard Chouquer și François Favory în 2001, în cadrul lucrării intitulată „L'arpentage romain. Histoire des textes, droit, techniques.” la editura pariziană Errance. Această lucrare este menită să înlesnească înțelegerea textelor gromatice adunate în așa-numitul *Corpus Agrimensorum Romanorum*.

În contextul creșterii interesului pentru scrierile gromatice în Europa de Est și a faptului că acestea sunt puțin sau chiar deloc cunoscute în România, în ciuda importanței lor cruciale pentru înțelegerea cât mai corectă a istoriei Imperiului Roman, traducerea lui Marius Alexianu este de bună seamă binevenită. În „Cuvântul Înainte”, traducătorul argumentează pe bună dreptate că „introducerea în circuitul științific din România a gromaticii romane trebuie să înceapă cu temeiurile: editarea textelor gromatice și familiarizarea cu limbajul specializat al arpentorilor” (p. 5). Însă cei care se angajează să realizeze acest lucru au atât obligații cât și responsabilități. Obligația principală este aceea de a fi ei înșiși cât se poate de familiarizați cu limbajul tehnic al scrierilor în discuție, astfel încât, o dată puse la îndemâna publicului, să constituie un material informativ accesibil unui cerc cât mai

larg de cititori, fie el chiar și unul format doar din specialiști: istorici, filologi, filozofi sau specialiști în științele exacte. Una dintre responsabilități este ca, în urma transpunerii într-o altă limbă, textul original să nu fie denaturat, pierzându-și astfel din valoare. O a doua responsabilitate este cea față de limba în care se traduce, și anume ca termenii traduși să fie adaptați caracteristicilor specifice acesteia.

Traducerea de față nu poate fi considerată o reușită, din cauza unei vădite lipse de grijă pentru textul românesc. În numeroase cazuri, cuvintele, care explică sensul termenului sau expresiei latinești în franceză, au fost redată în română fie prin neologisme corespunzătoare din punct de vedere formal vocabulelor franțuzești, fie prin neologisme create ad-hoc din cuvântul latin, astfel încât textul românesc capătă un caracter excesiv elitist, și nu mai echivalează cu originalul francez care este scris într-un limbaj obișnuit; excepție fac câțiva termeni latinești care, întrucât denumesc procedee sau acțiuni proprii exclusiv activităților agrimensurilor romani, au fost introduși întocmai în limba franceză, deși ar fi putut fi lăsați netraduși (ex.: *centuriation*, *cultellation*, *scammation*, *strigation*).

În continuare, doresc să dau câteva exemple care să illustreze cele afirmate anterior, scriind termenii cu pricina îngroșat și indicând în paranteză varianta românească ce ar fi trebuit/putut să rezulte dintr-o traducere și adaptare corectă a cuvântului francez, termenul francez din original, precum și proveniența sau sensul cuvântului latin. De asemenea, atunci când un termen s-ar fi putut reda numai cu mare greutate în românește sau deloc, i-am indicat proveniența sau traducerea literală: **1)** *aestimatio soli* – estimarea **solului** (în loc de „terenului” < fr. *sol*) (p. 26). Atât termenul francez cât și cel latin desemnează aici suprafața de teren agricol și nu „strat(ul) afânat, moale și friabil de la suprafața scoarței pământeste” (DEX); **2)** *aestimatio secundum formam* – „estimare după planul cadastral, [...] recurgera la măsurarea lotului pentru a se **tranșa** (în loc de „rezolva repede” < fr. *trancher*)

1. Guillaumin, Jean-Yves, L'écriture scientifique des agrimensores romains, *Sciences de la société*, 67/2006, 45.

o afacere de posesiune” (p. 26); **3**) *ager adsignatus* – „teritoriu **adsignat** (în loc de „alocat, repartizat, atribuit” < fr. *assigné*): nume generic al unui tip de teritoriu” (p. 26). Este vorba de teritoriul care, în urma alocării sale, era „dat în folosință”; **4**) *ager divisus et adsignatus* – „teritoriu divizat (ar fi mers și „împărțit”) și **adsignat**” (p. 29); **5**) *ager arcifinalis* (probabil < lat. *arcere* + *finis* = „a ține departe” + „hotar”) – „teritoriu arcifinal; teritoriu din care **s-au îndepărtat** – *arcere* – **ocupanții** („a se îndepărta” nu se numără și nu se va număra vreodată printre sensurile verbului *arcere*, acesta însemnând „a ține departe, opri, reține”), teritoriu care nu are *limites*: teritoriu care nu posedă o frontieră cu borne și **arparentată** (în loc de „măsurată” < fr. *arpentée*)” (p. 27). Este vorba despre un teren delimitat în mod natural, de pildă printr-un râu, deal, pădure, etc.; **6**) traducătorul este uneori chiar inconsecvent cu sine, lucru ce se datorează și autorilor francezi: *ager cultellatus* (< lat. *cultellus* = „cuțitaș”) tradus prin „teritoriu cultelat” (p. 28), *ager intercisivus* (< lat. *intercidere* = „a tăia în bucăți”), unde scrie „expresie intraductibilă” (p. 30), *ager tessellatus* doar explicat prin „teritoriu **divizat** în mici piese pătrate” (p. 34), *ager trientabulus* (< lat. *triens* + *-abulus* = „treime” + sufix) tradus „*trientabulus*” (scris cursiv) (p. 34). Deci, uneori traduce, alteori nu traduce, alteori spune că e intraductibil; **7**) *ager vectigalis* – „pământ public [...] dat spre închiriere contra plății de către cei ce l-au luat a unei **redevențe** (în loc de „rentă” < fr. *redevance*) sau **vectigal** (în loc de „impozit, tribut” < lat. *vectigal*) (nescris cursiv)”. *Redevance* denumește și neologismul din domeniul financiar „redevență”, însă aici este vorba despre o rentă obișnuită; **8**) *agrestium solum* – „sol **agrest** (în loc de „sălbatic, necultivat” < fr. *agreste*) [...] adică pădurile de care orașul are nevoie pentru întreținerea **operelor** (în loc de „lucrărilor” < fr. *œuvres*) sale publice” (p. 36); **9**) *annona publica* – „annona publică: **furnitură** (în loc de „aprovizionare” < fr. *fourniture*, sinonim cu fr. *approvisionnement*) destinată să-i asigure soldatului în trecere sau oricărei alte escorte, de exemplu, paie sau lemn” (p. 38); **10**) *communia* – (pășuni) comune: în Italia, pășuni **adsignate de manieră indiviză** (în loc de „în comun, fără partaj” < fr. jur. *de manière indivise*) coloniștilor. Expresia tot mai des întâlnită (chiar și în mediu universitar) în limba română „de o manieră” constituie în opinia mea un franțuzism absolut nenecesar, și care nu corespunde structurii limbii noastre, pentru că francezul, când vrea să arate modul în care s-a întâmplat ceva, începe întotdeauna cu prepoziția *de* (*de cette manière* = în acest fel), iar românul utilizează prepoziția „în” („în acest mod, fel, chip” și nu „de acest mod, fel, chip”); **11**) *consortialis linea* – „linie **indiviză** (în loc

de „comună”) între loturi: linie mijlocie (despărțitoare) care mărginește loturile” (p. 63); **12**) *consuetudo, consuetudo regionis* – „**cutumă, cutumă** (în loc de „obicei” < fr. *coutume*) a regiunii” (p. 63); **13**) *cultellatus* – „se spune despre un teritoriu măsurat și **arparentat** (în loc de „delimitat”) [...]” (p. 71). Cuvântul francez copiat în românește este fr. *arpenter* însemnând „a măsura (suprafața unui teren)” și, prin extensie semantică, „a delimita”. Așadar, adjectivul franțuzesc *arpenté* ar trebui să fie tradus, după caz, fie prin „măsurat”, fie prin „delimitat”; **14**) *ordo assignationis* – „**ordonanța** (în loc de „orânduire, aranjare” < fr. *ordonance*) unei **adsignări**: dispunerea *limites*-urilor și a bornelor pe terenul pregătit pentru o **asignație**” (p. 152). Prin urmare, sensul cuvântului franțuzesc nu este în acest caz acela al unei „decizii, hotărâri judecătorești”; **15**) *substructio ad terras excipiendas* – „**substrucție** (în loc de „fundatie, bază”) destinată (<spre>) a primi pământ” (p. 199); **16**) unul dintre punctele culminante ale acestei pseudo-traduceri este explicația pe care traducătorul o dă termenilor intraductibili „scamnație / strigație” – „românizarea termenilor latinești corespunzători, *scamnatio* și *strigatio*: una dintre **condițiile** (în loc de, spre exemplu, „categoriile”) pământului (i. e. „teren”) divizat și **adsignat** al coloniilor, în opoziție cu limitarea [...]; condiție în care trebuia să se facă **arparentajul** (în loc de „măsurarea”) pământurilor **arcifinale** (în loc de, bunăoară, „delimitate/hotărnicite în mod natural”) **vectigaliene** (literal „impozabile”, adică „date în arendă”) din provincie [...]” (p. 184). Cuvântul latin *condicio* înseamnă „stare, situație”, dar și „fel de a fi, proprietate” și, prin extensie, „caracteristică, categorie, clasă, gen”, după cum rezultă din textele lui Hyginus (*De condicionibus agrorum*) și Sículus Flaccus (*De condicionibus agrorum*). Multe dintre exemplele prezentate aici aparțin, din păcate, ciclului „să ne **focusăm** (în loc de „concentrăm” < engl. *to focus*)”, „**mentenanța** (în loc de „întreținerea” < engl. sau fr. *maintenance*) vapoarelor”, „concert în **scuarul** (în loc de „piață” < engl. *square*) Operei Naționale”, am „**anvizajat** (în loc de „luat în considerare” < fr. *envisager*) dificultățile”, termeni preluați și utilizați din neștiință sau snobism (e „cool”) zelos. Cu toate acestea, vina acestui eșec nu aparține întru totul traducătorului român, întrucât adesea, din cauza omonimiei dintre cuvântul latin și cel franțuzesc, nici traducătorii francezi nu s-au străduit prea mult să găsească traducerea cea mai potrivită.

Trebuie reținut că termenii precum *cultellare* – „a da forma unui cuțitaș: a măsura la orizontală” (p. 54) *centuriare* – centuriație: „a împărți pământul prin centuriație (< lat. *centuria* = suprafață variind între 50 și 400 de iugăre², în general măsurând

2. Vezi Dilke, O. A. W. Dilke, *Reading the past. Mathematics and Measurement*, British Museum Publications, London, 1987.

200 de iugăre ≈ 50 ha)” (p. 54) sau *scamnum* – termen intraductibil: unitate rectangulară în genul unei trepte de scară [...]” (p. 184) constituie un jargon cu ajutorul căruia agrimensorii reușeau să comunice mai ușor pe teren, datorită puterii de sugestie (vizuală) a acestuia. Prin urmare, este de dorit ca termenii să fie ori traduși, ori explicați cât mai limpede în limba modernă, astfel încât orice utilizator să se poată lămuri, în urma lecturii, în privința diferitelor conotații ale acestora. Marius Alexianu, în schimb, de multe ori nu face decât să încifreze (abstractizeze) și mai mult, în loc să descifreze. Totuși, efortul de a traduce acest dicționar, care este un important instrument de lucru, trebuie apreciat, deoarece, introduce publicul interesat în chestiuni de drept (agrar) roman și tehnici cadastrale antice, ușurând înțelegerea funcționării sistemului Imperiului Roman dominat și în ce privește proprietatea funciară de reguli stricte.

*Dan Sebastian Crișan**

Medieval Studies CEU – Budapesta,
e-mail: latin_german_2003@yahoo.com.